

«کتابشناسی»، فقط انتقال ساده برگه‌دانها نیست!

نقدی بر کتابشناسی تاریخ ایران

تهیه و تدوین کتابشناسی، به رغم ظاهر سهل و ساده آن، کاری است دقیق که نیاز به پشتوانه علمی و تخصص در زمینه موردنظر دارد. اما متأسفانه، در جامعه ما تصور رایج از کتابشناسی، انتقال صرف اطلاعات مندرج در برگه‌دان کتابخانه‌ها یا کتابنامه‌ها به برگه‌ها مخصوص و مرتب نمودن آنها براساس القبای عنوان یا نام نویسنده است.

انتشار انواع و اقسام کتابشناسی‌ها در سالهای اخیر از سوی مراکز و افراد ذیصلاح یا بدون صلاحیت که به درست یا غلط مدعی «نجات جامعه علمی از فقر اطلاعات» یا «جلوگیری از سردرگمی در انبوه اطلاعات» هستند، گواه این ادعای ماست.

جدیدترین نمونه در این زمینه، کتابشناسی تاریخ ایران (تدوین مهین‌دخت حافظ قرآنی، انتشارات کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۷۶) است که به رغم تلاش غیرقابل انکار گردآورنده آن نه تنها مشکل «فقر اطلاعات» را حل نکرده بلکه، به دلیل ارائه اطلاعات نادرست و مغشوش، سبب سردرگمی استفاده‌کننده نیز می‌شود. در زیر به بخشی از این آشفته‌کاریها و اطلاعات مغلوط (در حوزه تاریخ معاصر) اشاره می‌شود:

۱. عناوین تکراری و آمار گمراه‌کننده

در مقدمه کتاب آمده است که مجموعه تهیه شده حاوی ۶۱۸۰ عنوان کتاب است. به عبارت دیگر، مؤلف به خواننده نوید می‌دهد که در این کتاب با مشخصات کتابشناختی ۶۱۸۰ عنوان کتاب در زمینه تاریخ ایران (که تا سال ۱۳۷۳ منتشر شده‌اند) آشنا می‌شود. این آمار خوبی است برای دوستان و محققان تاریخ ایران و نیز چشم‌اندازی است از وضع تألیف و ترجمه و نشر کتابهای تاریخ ایران. اما مراجعه به متن و نمایه‌های انتهای کتاب، عناوین تکراری را به صور گوناگون به نمایش می‌گذارد: تکرار عنوانها و مشخصات گاه با نام مترجم، گاه با نام مؤلف (با ضبط و ثبتهای متفاوت)، و بالاخره تکرار عناوین در بخشهای مختلف موضوعی. این بررسی ثابت می‌کند که عناوین مندرج در

کتبشناسی فوق بسیار کمتر از این است و در واقع ۶۱۸۰ عنوان، تکرار عناوین است نه تعداد عناوین!

۲. آشفتگی در تقسیم‌بندی موضوعی

نگاهی گذرا به تقسیم‌بندی بخش تاریخ معاصر ایران نشان‌دهنده فقدان نظم سلسله مراتبی، از کل به جزء است. افزون بر این، چون تهیه‌کننده محترم تعریف روشنی از موضوعات و حدود و ثغور هر موضوع نداشته، لذا عناوین کتب نیز در جای مناسب خود، در ذیل موضوع مربوط، قرار نگرفته‌اند. برای نمونه، ذیل مدخل «اسناد و مدارک و معاهده‌ها از قاجار تا جمهوری اسلامی»، به دلیل عدم ارائه تعریف مشخص و مستند از اسناد و مدارک، عناوینی چون «پانصد سال جواهرات سلطنتی ایران» (ص ۱۹۹، ش ۱۶۰۲)، «اقتصاد سیاسی ایران از مشروطیت تا پایان سلسله پهلوی» (ص ۲۰۰، ش ۱۶۰۷) و غیره به چشم می‌خورد.

شناخت کتاب و اشراف بر مضامین موضوع کار، یکی از پیش‌شرطهای اساسی در تدوین کتبشناسی، به خصوص کتبشناسیهای تخصصی، است. متأسفانه به نظر می‌رسد که گردآورنده کتبشناسی تاریخ ایران از چنین شناختی در حد کافی برخوردار نبوده است. اکتفا به اسامی و عناوین ظاهری کتابها، مبتنی کردن کار بر موضوع‌بندیهای بعضاً نادرست مندرج در برگه‌دانهای کتابخانه‌ها، نیز استناد به فهرستهای مغلوپ، عامل اصلی در آشفتگی کتبشناسی تاریخ ایران است. در زیر به بخشی از اشتباهات مندرج در کتاب فوق، و نه همه آنها که از حوصله این مقاله خارج است، به شکل گذرا می‌پردازیم:

- ذیل «سفرنامه‌ها، سیر و سیاحت در دوره قاجاریه»: «سفرنامه‌ها، سیر و سیاحت در دوره قاجاریه»؛
 صفیر سیمرغ؛ یادداشت‌های سفر محمدعلی اسلامی ندوشن (ص ۲۲۲، ش ۱۸۲۶)؛
 منشآت فرهاد میرزا (ص ۲۳۱، ش ۱۹۰۵)؛
 فتحعلی شاه قاجار و قضاوت تاریخ (ص ۲۳۴، ش ۱۹۳۵).
 ذیل «اسناد، مدارک، معاهده‌ها از دوره قاجار تا جمهوری اسلامی»:
 سیر قهقرایی در اجرای مفاد اسناد رسمی (ص ۱۹۹، ش ۱۶۰۵).
 ذیل «تاریخ دیپلماسی؛ روابط خارجی از قاجاریه تا جمهوری اسلامی»:
 اصول روابط بین‌الملل و سیاست خارجی (ص ۲۰۰، ش ۱۶۱۳).
 ذیل «انقلاب مشروطه؛ ۱۳۲۴ - ۱۳۲۷ق.»:
 حرکت تاریخی کرد به خراسان در دفاع از استقلال ایران (ص ۲۸۷، ش ۲۴۴۰)؛
 نطقهای تاریخی سناتور دیوان‌بیگی در دوره دوم مجلس سنا (ص ۲۸۹، ش ۲۴۵۹)؛

داور و شرکت مرکزی (ص ۲۹۹، ش ۲۵۶۵).

ذیل «سرگذشته‌ها؛ خاطرات دوره مشروطه»:

سیری در اندیشه‌های سیاسی کسروی (ص ۳۰۴، ش ۲۶۱۵):

تاریخ سیاه یا حکومت خانواده‌ها در ایران: خانواده قشقایی (ص ۳۱۳، ش ۲۷۱۲):

زندگانی من یا ده سال در عدلیه، چرا از عدلیه بیرون آمدم (ص ۳۱۴، ش ۲۷۱۷).

ذیل «احمدشاه قاجار»:

مبارزه با محمدعلی‌شاه؛ اسنادی از فعالیت‌های آزادیخواهان ایران در اروپا (ص ۳۱۶، ش

۲۷۳۸):

لشکرکشی‌های احمدشاه (ص ۳۱۶، ش ۲۷۳۹) (کتاب ظاهراً مربوط به احمدشاه

دُرانی (افغان) است، وگرنه احمدشاه قاجار که «لشکرکشی» نداشته است!):

بمباران مجلس شورای ملی در سال ۱۳۲۶ و حکومت تزار (ص ۳۱۷، ش ۲۷۴۵):

حکومت تزار و محمدعلی میرزا (ص ۳۱۷، ش ۲۷۴۶):

فرار محمدعلی‌شاه (ص ۳۱۷، ش ۲۷۴۹).

ذیل «کلیات تاریخ پهلوی»:

مجلس شورای ملی (ص ۳۲۷، ش ۲۸۱۹):

من و خاندان پهلوی (ص ۳۲۷، ش ۲۸۲۶):

برنامه محلی برای رفع بحران مالی و اقتصادی ایران (ص ۳۲۸، ش ۲۸۲۸):

پارلمان (ص ۳۲۹، ش ۲۸۴۲):

مجموعه‌ای از مکتوبات ... آیت‌الله کاشانی (ص ۳۳۲، ش ۲۸۷۱):

آیین‌گشایش مجلس مؤسسان (ص ۳۳۲، ش ۲۸۷۹).

ذیل «رضاشاه پهلوی»: ۱۳۲۰ - ۱۳۰۴:

وقایع اتفاقیه؛ گزارش‌های خفیه‌نویسان انگلیس (ص ۳۴۰ - ۳۴۱، ش ۲۹۵۸):

مجلس مؤسسان دوم، متن سخنرانی محسن نصر (ص ۳۴۴، ش ۲۹۹۲).

ذیل «سرگذشته‌ها، خاطرات»:

زندگی پرماجرای رضاشاه (ص ۳۴۷، ش ۳۰۲۰):

سرگذشت رضاشاه (ص ۳۴۶، ش ۳۰۱۱):

زندانی موریس (ص ۳۴۸، ش ۳۰۳۳):

رضاشاه (ص ۳۴۸، ش ۳۰۳۴).

(چهار مدخل اخیر باید در ذیل فصل «رضاشاه» قرار می‌گرفتند).

ذیل «محمد رضا پهلوی؛ ۱۳۲۰ - ۱۳۵۷»:

حادثه طبس (ص ۳۵۸، ش ۳۱۴۱)؛

تحلیلی کوتاه از پیش‌نویس قانون اساسی (ص ۳۵۳، ش ۳۰۸۶)، (کتاب مربوط به قانون اساسی جمهوری اسلامی است)؛

از مهاباد تا کرانه‌های ارس؛ سرنوشت قاضی محمد... (ص ۳۶۰، ش ۳۱۵۵)؛

متن سخنرانی به مناسبت دهمین سالگرد خلیل ملکی (ص ۳۶۱، ش ۳۱۶۷)؛

دیدنیها و شنیدنیهای ایران (ص ۳۶۵، ش ۳۲۱۹)؛

ایران در دوران مصدق (ص ۳۶۶، ش ۳۲۲۴)؛

تیمورتاش در صحنه سیاست ایران (ص ۳۷۱، ش ۳۲۷۸)؛

تاریخ سیاسی دوران صدارت میرزا حسن خان مشیرالدوله سپهسالار اعظم (ص ۳۷۲، ش ۳۲۹۵)؛

برگی از تاریخ معاصر ایران یا غوغای جمهوری (ص ۳۷۴، ش ۳۳۱۷)؛

استاندارد و روش نوشتن تاریخ هجری شمسی (ص ۳۷۷، ش ۳۳۴۷)؛

ذیل «بیانات و سخنرانیهای محمد رضا پهلوی (شاه مخلوع)»:

مرزهای ایران و شوروی (ص ۳۸۵، ش ۳۴۲۷)؛

مجموعه‌ای از مکاتبات... آیت‌الله کاشانی (ص ۳۸۵، ش ۳۴۳۰، ۳۴۳۱، ۳۴۳۲)؛

صورت نطق آقای حاج آقا نماینده محترم فارس (ص ۳۸۶، ش ۳۴۳۳)؛

ذیل «اسناد و مدارک محمد رضا پهلوی (شاه مخلوع)»:

اسناد و مدارک درباره قیام زاندارمیری به رهبری کنل محمد تقی خان پسیان (ص ۳۸۹، ش ۳۴۶۲)؛

عصر بیخبری یا تاریخ امتیازات در ایران (ص ۳۸۹، ش ۳۴۶۷)؛

برگهایی از تاریخ: اسناد دوره زمامداری میرزا حسن خان سپهسالار (ص ۳۹۱، ش ۳۴۸۴)؛

محاكمه محاکمه‌گران؛ عاملان کشتار سید حسن مدرس، فرخی یزدی... (ص ۳۹۲، ش ۳۴۹۰)؛

نطق جمال امامی در دوره پانزدهم مجلس شورای ملی (ص ۳۹۲، ش ۳۴۹۲)؛

ذیل «سرگذشتنامه، خاطرات دوره محمد رضا شاه پهلوی (شاه مخلوع)»:

خاطرات و اسناد مستشارالدوله صادق (ص ۳۹۴، ش ۳۵۱۶)؛

بازیگران عصر طلایی؛ داور، تیمورتاش، آیرم، امیرطهماسبی و دشتی (ص ۳۹۹، ش ۳۵۵۹)؛

ایام محبس (علی دشتی) (ص ۳۹۹، ش ۳۵۶۵)؛

فرخی یزدی: شاعر لب دوخته (ص ۴۱۰، ش ۳۶۸۰).

ذیل «جنگ دوم جهانی؛ ۱۳۱۸ - ۱۳۲۴»:

نامه‌های پراکنده قائم‌مقام فراهانی؛ نامه‌های مربوط به جنگ‌های ایران و روسیه (ص ۴۲۴، ش ۳۸۲۳):

جنگ دوم ایران و روس و معاهده ترکمن‌چای (ص ۴۲۵، ش ۳۸۲۴):
جنگ ترکمن یا آئینه تمام‌نمای اوضاع و احوال اجتماعی کشوری و لشکری ایران (ص ۴۲۵، ش ۳۸۲۶):

تاریخ ارتش نوین ایران (ص ۴۲۵، ش ۳۸۲۱، ۳۸۲۲).

ذیل «احزاب سیاسی دوره پهلوی»:

مرامنامه و نظامنامه‌های احزاب سیاسی ایران در دومین دوره مجلس شورای ملی (ص ۴۴۰، ش ۳۹۹۴):

حزب دمکرات ایران در دوره دوم مجلس شورای ملی (ص ۴۴۴، ش ۴۰۲۷):

احزاب سیاسی در مجلس سوم، ۱۳۳۳ - ۱۳۳۴ ق. (ص ۴۴۰، ش ۳۹۹۳):

(خوانندگان محترم قطعاً می‌دانند که هر سه عنوان فوق مربوط به دوره‌های دوم و سوم مجلس شورای ملی یعنی زمان سلطنت احمدشاه قاجار است!)
ذیل «قیام و مبارزه علیه رژیم»:

عنوان فوق به همین صورت است و مشخص نیست «علیه» کدام «رژیم»؟! ولی باتوجه به اینکه مدخل فوق در ذیل فصل «محمد رضا پهلوی» آمده، باید مربوط به این دوران تاریخی باشد. برخی عناوین آن:

شورش عشایری فارس، ۱۳۰۷ - ۱۳۰۹ (ص ۴۴۶، ش ۴۰۵۱):

حماسه لرستان؛ داستان مبارزات دلیرانه مردم لرستان در برابر استعمار انگلیس و استبداد رضاخان (ص ۴۴۷، ش ۴۰۵۸):

مجموعه‌های نظامی - صنعتی: تهدیدی در برابر صلح (ص ۴۴۷، ش ۴۰۵۹):

تاریخچه شکنجه: تاریخ کشتار و آزار در ایران (ص ۴۴۷، ش ۴۰۶۵):

هدیه شرق ایران به شرف قیام ملی خراسان (ص ۴۴۹، ش ۴۰۸۰):

صولت‌السلطنه، هزاره و شورش خراسان در زمستان سال ۱۳۳۰ شمسی (ص ۴۴۶، ش ۴۰۵۲):

جنبش میرزا کوچک خان بنا بر گزارش‌های سفارت انگلیس (ص ۴۴۹، ش ۴۰۸۴).

مدخل «تاریخ ایران به روایت تصویر»:

بخش اعظم کتابهای معرفی شده در ذیل این مدخل کتابهایی هستند که عکس و تصویر در آنها غالب بر نوشته بوده است. مع هذا، کتابهای سرزمین و مردم ایران

(ص ۵۷۵، ش ۵۲۲۱) و تاریخ و تصویر (ص ۵۷۵، ش ۵۲۲۷) کتب «مصور» به حساب نمی‌آیند و به کتابهای مصوری چون ایلات و عشایر، مسافران جاودانه، کوهها و دشتها (اثر محمدرضا بهارناز)، که در ذیل «تاریخ ایلات و عشایر» معرفی شده‌اند (ص ۵۸۴، ش ۵۳۰۹، ۵۳۱۰) در این بخش ارجاع داده نشده است.

مدخل «کلیات جغرافیای تاریخی ایران»:

نام این مدخل نیز، چون مدخل «جغرافیای تاریخی باستان ایران» مغشوش و غیرقابل تعریف است (عنوان «جغرافیای تاریخی ایران» کفایت می‌کرد و نیازی به افزودن «باستان» بر آن نبود. عناوینی در این فصل جای گرفته‌اند که ربطی به «جغرافیای تاریخی» ندارند و موجب حیرت خواننده‌اند، مانند:

تاریخ مدرسه سپهسالار ایران (ص ۵۷۹، ش ۵۲۶۷)؛

مسافرت به ارمنستان و ایران (ص ۵۷۹، ش ۵۲۶۴)؛

مهاجران توران زمین (ص ۵۷۸، ش ۵۲۵۵)؛

جغرافیا در ایران از دارالفنون تا انقلاب (ص ۵۸۱، ش ۵۲۸۹).

مدخل «تاریخ محلی»:

در فصل «تاریخ محلی» باید به معرفی کتب مربوط به تاریخ شهرها و مناطق ایران پرداخته می‌شد. در این فصل نیز اشتباهاتی صورت گرفته که به بخشی از آن اشاره می‌شود: کتاب دو جلدی ایرانشهر، از انتشارات یونسکو، در ذیل این مدخل معرفی شده است. ایرانشهر کتابی است دو جلدی دربارهٔ اوضاع سیاسی و اجتماعی ایران و ربطی به منطقه خاصی به نام «ایرانشهر» ندارد! (ص ۵۹۷، ش ۵۴۲۵).

در ذیل عنوان «خلیج فارس»، که نباید در «تاریخ محلی» جای بگیرد و خود مدخل مستقلی است، عنوان زیر مندرج است:

تاریخ شکرستان در تاریخ شش هزار ساله خوزستان (ص ۶۱۹، ش ۵۶۱۵)؛ و عجیب‌تر این است که در ذیل مدخل «خوزستان» کتاب آداب و سنن عشایری از دیدگاه اسلام معرفی شده است. (ص ۶۲۳، ش ۵۶۵۶).

در ذیل «تاریخ کرج» به عنوان زیر برمی‌خوریم: گزارشنامه با فقه‌اللغه اسامی امکنه (کرجنامه یا تاریخ آستانه). (ص ۶۴۸، ش ۵۸۶۴) این کتاب در واقع تاریخ اراک (آستانه اراک) و کرج ابودلف است نه شهرستان کرج!

مدخل «ایلات و عشایر فارس»:

در این مدخل نیز کمبودهای فاحش و آشفتگیهای فراوان به چشم می‌خورد. عجیب

این جاست که گردآورنده محترم تمامی مآخذ مربوط به ایل بختیاری را در ذیل «عشایر فارس» آورده است! (ص ۶۴۰ - ۶۴۲).

۳. نادرستی و آشفتگی در نمایه‌ها

روشن است کتابی که به عنوان مرجع منتشر می‌شود، آن هم مرجعی مهم در زمینه تاریخ ایران، باید کاملاً دقیق و قابل مراجعه و استفاده برای خواننده باشد. متأسفانه کتابشناسی تاریخ ایران در زمینه نمایه‌ها (اعلام) نیز از این خصیصه بی‌بهره است و بخش نمایه‌های کتاب سرشار از نمایه‌های غیرمستندی است که در کتاب یافت نمی‌شوند و خواننده را سردرگم و خسته می‌کنند.

برای نمونه، در ذیل نمایه «ایران» به ص ۱۹۵، ۳۸۸، ۴۹۷، ۴۹۸، ۵۱۴ ارجاع داده شده که نادرست است یا «تاریخ اسماعیلیان» به ص ۱۳۳ و «آریامهر» به ص ۳۳۴، ۳۹۳، ۴۰۶ ارجاع داده شده که وجود خارجی ندارد!

شماره برخی از صفحات ارجاع شده پس و پیش است؛ مثل کتاب بررسی انقلاب ایران که به ص ۴۶۰ ارجاع شده در حالی که در ص ۴۵۹ است؛ یا کتاب تاریخ اختلافات مرزی ایران و عراق که به جای ص ۴۱۶ به ص ۴۱۷ ارجاع داده شده!

بعضی از عناوین در نمایه پایانی کتاب ذکر نشده‌اند؛ مانند انقلاب اسلامی مردم مشهد (ص ۴۷۵، ش ۴۳۰۸) یا تاریخ ملل آسیای قدیم (ص ۷۱، ش ۵۲۰).

علاوه بر این، در نمایه کتاب عناوینی «نوظهور» دیده می‌شوند که وجود خارجی ندارند؛ مانند: «ایرانی در فرانسه»، «خرداد ۶۱»، (صحیح: ۱۳۱۶) ه.ق. ۹.

به تصور نگارنده، بخشی از اشتباهات نمایه‌ها به دلیل استخراج رایانه‌ای مدخلهاست. طبق برنامه ارائه شده به رایانه، مطالبی که در برابر آنها علامت / وجود داشته «عنوان» فرض شده و بدین سان کلیه عناوین با علامت / به عنوان نمایه استخراج گردیده و بدون هیچ‌گونه بررسی دقیق در بخش نمایه‌ها جا گرفته است. و نیز به نظر می‌رسد که نرم‌افزار مورد استفاده توانایی خواندن جمله‌های بیش از یک سطر (حداکثر ۲۰۰ کاراکتر) را نداشته و لذا در عناوین دو سطری، سطر اول حذف و سطر دوم تا ۵۰ کاراکتر قبل از آن خوانده شده است! برای نمونه، مطلب نامفهومی چون «(صحیح: ۱۳۱۶) ه.ق.» در انتهای عنوان کتاب مستخدمین بلژیکی در خدمت دولت ایران ... نمایه فرض شده است! (ص ۲۰۹ - ش ۱۷۰۱) همچنین، نرم‌افزار کتابهایی را که در زمان فیش‌برداری بدون علامت / فهرست شده‌اند «نمایه» به حساب نیآورده است؛ مانند: تأثیر انقلاب ایران بر مبارزات آزادیبخش (ص ۴۷۹، ش ۴۳۵۳). این تجربه نشان می‌دهد که در کارهای دقیقی چون کتابشناسی می‌توان از رایانه کمک گرفت ولی «دستگاه»

بدون همراهی مغز کارشناس مجرب حتی از استخراج «نمایه» نیز عاجز است!

۴. سرشناسه‌های مغلوط

در کتابشناسی تاریخ ایران سرشناسه‌های مغلوط مکرر به چشم می‌خورد. برای نمونه سرشناسه کتاب *افسانه و واقعیت* به صورت زیر پنج بار ارائه شده است:

۱. مریت، اونرا آملیا Merritt, Onera Ammelia (ص ۲۳۵، ش ۱۹۹۴) در ذیل مدخل «سفرنامه‌ها، سیر و سیاحت در دوره قاجاریه»؛
۲. مریت اونرا آملیا Merritt, Onera Amelia (ص ۴۱۲، ش ۳۷۰۳) در ذیل مدخل «سفرنامه‌ها، سیر و سیاحت، محمدرضا شاه پهلوی (شاه مخلوع)»؛
۳. نظری نژاد، محمدحسین (گردآورنده) (ص ۴۱۳، ش ۳۷۰۳) در ذیل مدخل قبل؛
۴. هاکس، مریت Hack, Merrit (ص ۴۱۰، ش ۳۷۷۶) در ذیل مدخل «سرگذشتنامه‌ها، خاطرات، دوره محمدرضا شاه پهلوی (شاه مخلوع)»؛
۵. هاکس، مریت Hax, Merrit (ص ۲۴۰، ش ۱۹۸۹) در ذیل مدخل «سفرنامه‌ها، سیر و سیاحت دوره قاجاریه».

نمونه دیگر: سرشناسه کتاب تاریخ معاصر ایران (از انتشارات مؤسسه پژوهش و مطالعات فرهنگی) به سه شکل زیر تکرار شده است:

۱. بنیاد مستضعفان و جانبازان انقلاب اسلامی، مؤسسه پژوهش و مطالعات فرهنگی (ص ۶۷۸، ش ۶۱۱۶) در ذیل مدخل «مقالات تاریخی و ایران‌شناسی»؛
۲. تاریخ معاصر ایران (ص ۶۷۹، ش ۶۱۲۶) ذیل مدخل فوق؛
۳. مؤسسه پژوهش و مطالعات فرهنگی (ص ۶۸۴، ش ۶۱۷۶) ذیل مدخل فوق.

بدین‌سان ملاحظه می‌شود که چگونه یک عنوان به شکلهای مختلف و در بخشهای مختلف تکرار شده و علاوه بر ارائه اطلاعات نادرست و ایجاد سردرگمی در خواننده‌ای که به کتاب به عنوان یک اثر مرجع مراجعه می‌کند، آماري کاذب نیز از عناوین منابع مربوط به تاریخ ایران به دست می‌دهد!

۵. عدم تمایز میان فهرستها و کتابهای متن

درک تمایز میان مراجع و فهرستها با کتب متن در تدوین کتابشناسی از اهمیت خاصی برخوردار است. اولی یکی از منابع تحقیق است و دومی حاصل تحقیق. عدم تمایز میان این دو نوع کتاب سبب شده که کتابنامه انقلاب اسلامی، اثری مرجع، در ذیل مدخل «انقلاب اسلامی» قرار گیرد (ص ۴۵۳، ش ۴۰۹۵) یا آثار مرجعی چون فهرست مقالات،

فارسی ایرج افشار (ص ۴۷۷، ش ۶۰۹۴) و فهرست مقالات مردم‌شناسی (ص ۶۸۰، ش ۶۱۳۷) و فهرست مقالات ده ساله نخستین مجله سخن (ص ۶۸۱، ش ۶۱۴۸) در ذیل مدخل «مقالات تاریخی و ایران‌شناسی» آورده شود؛ و همچنین مجله گنجینه اسناد به عنوان «کتاب» معرفی گردد! (ص ۲۴۶، ش ۲۰۴۳).

بی‌تردید تهیه‌کننده محترم برای گردآوری ۶۱۸۰ مدخل زحمات زیادی را متقبل شده؛ در برگه‌دانهای نامرتب کتابخانه‌ها و کتابنامه‌های منتشر شده به کاوش پرداخته و به کتابداران به ظاهر کتابدار ولی زندانیان کتاب (نقل به مضمون از مقدمه ص ۱۱) مراجعه نموده و مقدار زیادی برگه فراهم آورده است. اگر ایشان، به رغم تلاش نخستین، با اتکا به روشهای علمی می‌کوشید تا کلیه برگه‌ها را، یک بار براساس عنوان کتاب و یک بار براساس نام مؤلف و پدیدآورنده اثر، الفبایی کند؛ عناوین تکراری را حذف نماید، اطلاعات ناقص را کامل کند، سرشناسه‌های مؤلف و پدیدآورنده کتاب را یکدست (مستند) سازد؛ و آنگاه به کمک کتابداران و کتابشناسان باتجربه کار خود را مورد واریسی مجدد قرار می‌داد، حاصل کار متفاوت بود. تلاش وی مشکور است، ولی متأسفانه حاصل کار، مرجعی درخور نام بزرگ ناشر (کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران) نیست. سخن را در اینجا به پایان می‌بریم و بررسی دقیق‌تر این کتابشناسی را، به ویژه در زمینه فقدان بسیاری از عناوین تاریخ ایران، به دیگران وامی‌گذاریم.

زهره میرزاخانی

هاشمی و انقلاب

سید مسعود رضوی
 پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
 هاشمی و انقلاب، تاریخ سیاسی ایران از انقلاب تا جنگ
 با مقدمه آیت‌الله هاشمی رفسنجانی، تهران، همشهری،
 ۱۳۷۶، ۵۵۴ صفحه، قیمت ۱۸۰۰ تومان.

هاشمی و انقلاب که با عنوان ثانوی تاریخ سیاسی ایران از انقلاب تا جنگ منتشر شده است، کوششی تازه و از جهاتی بدیع برای ارائه تاریخی با دو منظور موازی می‌باشد. نویسنده در هر دو منظوری که دنبال می‌کرده است موفق به ارائه تصویری نسبتاً منسجم از موضوعات و رخدادهای تاریخی شده و دایره‌ای از تاریخ سیاسی ایران در فاصله سالهای ۱۳۵۴ تا ۱۳۵۹ را برمدار تفکرات، مبارزات و سیاستگری آقای هاشمی رفسنجانی کامل نموده است.